

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:	A. Cilladini «Κ. Καραπάνος» (1870).....	σελ. 2
ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ:	Ό Σεραφεΐμ	» 3
ΑΝΑΣΤ. ΓΟΥΔΑ:	Νικόλαος Σκουφάς	» 4
G. PECCIO:	Συνέντευξη με τόν Γ. Καραϊσκάκη τό 1825	» 12
ΧΡΥΣ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ:	Άρχαία Θέατρα στό Ίερό τής Δωδώνης, στήν Άμ- βρακία καί στήν Κασσώπη	» 16
ΣΥΝΤ. «ΣΚΟΥΦΑ»:	Γιάνης Μόραλης, ό μεγάλος ζωγράφος	» 33
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ:	Στήν Άμβρακία ό 10ος άθλος τοϋ Ήρακλή:	» 38
ΕΛΕΥΘ. ΒΕΤΣΙΟΥ:	Τό εμπόριο Ραγουζαΐαν καί Έλλήνων στήν περιοχή τής Άρτας από 1449 ώς 1700	» 48
ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΑΗ:	Ή πέτρα ή θαματοουργία	» 56
ΔΗΜ. Ι. ΠΑΥΛΙΔΗ:	Ή ποίηση τής Γιάτας Παρθενίου	» 62
ΓΙΩΡΓΟΥ ΤΖΟΥΒΑΡΑ:	Άπό τό πάνθεο Ήπειρωτών Έθν. Εύεργετών	» 68
ΘΕΟΔ. Δ. ΖΑΧΑΡΗ:	Άπό τήν παλιά Άρτα	» 73
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ:	Ή Ρινούλα - Κλέφτικο γλέντι	» 78
ΕΡΙΚ. ΡΙΓΑΝΕΛΑ:	Τό βάλαμο (πεξοτραγουδο)	» 78
ΛΙΤΣΑΣ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ: ..	Μέσα από τόν χρόνο (ποίημα)	» 79
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΙΝΟΥ:	Ή άμοιδή (ποίημα)	» 79
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»		» 80
ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ		» 87
ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛ. «ΣΚΟΥΦΑΣ» - ΔΩΡΕΕΣ - ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ		» 89

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΡΑΓΟΥΖΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (1449) ΜΕΧΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ*

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

1. ΟΙ ΡΑΓΟΥΖΑΙΟΙ

Ἡ Ραγούζα καί σ' αὐτή τή χρονική περίοδο ἀποτελέσει μιά μεγάλη οἰκονομική δύναμη στά Βαλκάνια. Ἡ δαλματική αὐτή πόλη, πού ζοῦσε ἀπό τή ναυτιλία, τό ἐμπόριο καί τή βιομηχανία, ἀπό τό 1358, ὅταν ἀποδεσμεύτηκε ἀπό τή βενετική ἐξάρτηση, μέχρι καί τό 1526 (μάχη τοῦ Mohacs) βρίσκεται θεωρητικά ὑποτελής τοῦ Βασιλείου τῆς Οὐγγαρίας, ἀλλά αὐτό δέν ἐμπόδισε τοὺς Τούρκους νά θέσουν τήν περιοχή στή σφαίρα ἐπιρροῆς τους ἀπό τό πρῶτο μισό τοῦ 15ου αἰ.⁴¹ Ἦδη ἀπ' τή χρονική αὐτή περίοδο μαρτυροῦνται συμφωνίες μέ τίς ὁποῖες ἡ Ραγούζα ἐξασφάλιζε ἀπό τήν ὀθωμανική κεντρική διοίκηση ἄδεια χάρη στήν ὁποία ἦταν σέ θέση νά ἐπεκτείνει τό ἐμπόριό της ἐλεύθερα μέσα στό Βαλκανικό χῶρο.⁴² Ἀργότερα ἡ Ραγούζα τίθεται ὀριστικά κάτω ἀπό τήν ὀθωμανική προστασία, γιά τήν ὁποία θά πλήρωνε σέ ἀντάλλαγμα ἐτήσιο φόρο 12.500 δουκάτων. Χάρη στίς ἀδυναμίες τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τῶν Τούρκων, τίς πυκνές αὐτήν τήν ἐποχή συρράξεις μεταξύ τῶν Ὄθωμανῶν καί τῶν Μεσογειακῶν πόλεων πού κυριαρχοῦσαν στό ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς καί τή δεξιότητα τῶν ἐμπόρων της ἡ Ραγούζα προώθησε τήν ἐσωτερική της ὀργάνωση καί τίς μορφές ὀργάνωσης τοῦ ἐμπορίου της καί ἐγκαθίδρυσε ἐμπορικές ἀποικίες σέ ὅλο τό Βαλκανικό χῶρο, ὄντας μάλιστα ἔτοιμη νά ἐπεκταθεῖ περαιτέρω ἀφοῦ πλέον οἱ Ὄθωμανοί εἶχαν γίνει κύριοι τῆς Χερσονήσου.

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν πόλη τῆς Ραγούζας καί στήν Ὄθωμανική αὐτοκρατορία παρουσιάζει ἐξαιρετικά μεγάλο ἐνδιαφέρον ἀπό μόνη της.⁴³ Ἡ Ραγούζα ὑπῆρξε

* Τό δημοσιευόμενο κείμενο ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ κειμένου πού δημοσιεύτηκε στόν «Σκουφᾶ», τεῦχος 86-87, στίς σελίδες 152-162.

41. Βλ. Biegman N., Turco-Ragusan relationship, σ. 25 – Jadjij J., Τό λιμάνι τῆς Ραγούζας, σ. 411.

42. Βλ. Sugar P., Νοτιοανατολική Εὐρώπη σ. 120.

43. Ἡ φιλολογία πού καλύπτει τήν ἱστορία τῆς Ραγούζας εἶναι πλούσια καί ἐντυπωσιακή, ἀλλά ἀναφορικά μέ τίς σχέσεις αὐτῆς τῆς πόλης μέ τοὺς Ὄθωμανούς οἱ μελέτες πού ὑπάρχουν εἶναι σχετικά λίγες. Ἀπό αὐτές πού ἔχουν δημοσιευτεῖ, τρεῖς ἀξίζουν ιδιαίτερη μνεία καί προσοχή: Ivan Bozic, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku [Ντουμπρόβνικ καί Τουρκία στή διάρκεια τοῦ 14ου καί 15ου αἰώνα], Βελιγράδι: Srpska Akademia

τό μοναδικό ύποτελές κράτος τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ ὁποίου τὰ ἐδάφη δέν παραβιάστηκαν ποτέ στή διάρκεια τῆς μακρόχρονης συνθήκης ὑποτελείας, καί στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τοῦ ὁποίου οἱ Ὀθωμανοί δέν ἀναμείχθηκαν οὔτε μία φορά, ἐνῶ τό καθεστῶς του ἦταν ἄρκετά διαφοροῦμένο ἀπό τήν ἄποψη τῆς μουσουλμανο-οθωμανικῆς νομολογίας. Ὁ Biegan ἐκφράστηκε μέ πολύ εὐστοχο τρόπο ὅταν ἀποκάλεσε τή Ραγούζα: τό «αὐτόνομο τμήμα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας».⁴⁴

Ἡ πόλη-δημοκρατία αὐτή δέν αὐτοδιοικοῦνταν μόνο, ἀλλά ἦταν σέ θέση νά ἀνταπεξέλθει καί στό βασικό καθήκον πού ἔχει κάθε ἰσχυρό κράτος, νά προστατεύει τοὺς πολίτες του στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό τῆς χώρας, ἀκόμα κι ὅταν ἔπρεπε γι' αὐτό νά ἐναντιωθεῖ στόν κατ' ὄνομα «κύριό της». Ἀκόμη ὅσοι ἀπό τοὺς πολίτες τῆς ζοῦσαν σέ περιοχές τῆς καθαυτῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπολάμβαναν ἕνα πολύ ξεχωριστό καθεστῶς μέ ἐκτεταμένα ἐμπορικά καί φορολογικά προνόμια πού ἀποτελέσμα εἶχε νά διευκολύνεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τους. Ἐπίσης ἕνα ἄλλο μοναδικό στοιχεῖο τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή Ραγούζα καί τήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία ἦταν ὅτι ἡ Ραγούζα εἶχε προξένους σέ μερικές ὀθωμανικές πόλεις, καθῶς ἐπίσης ὅτι μπορούσε νά διατηρεῖ ἐπαφές μέ τήν κεντρική διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας μέσω εἰδικῶν ἀπεσταλμένων πού στέλνονταν στήν Κωνσταντινούπολη μιά φορά κάθε χρόνο καί εἶχαν σκοπό νά ἐξετάζουν, νά συζητοῦν καί νά διευθετοῦν κάθε ζήτημα ἢ ἄλλο πρόβλημα κοινοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἄν, μάλιστα, ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω ἰδιομορφίες συνεξετάσουμε τό δικαίωμα τῆς Ραγούζας νά διατηρεῖ προξενικές ἀρχές σέ ξένα κράτη, νά συνάπτει συμφωνίες μαζί τους καί τά νηολογεῖ τά πλοῖα τῆς κάτω ἀπό τή σημαία τῆς πόλης, μένουμε μέ τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ Ραγούζα ἦταν ἕνα ἀνεξάρτητο κράτος ἀπό κάθε ἄποψη, ἀλλά καί μέ τήν αὐστηρότερη νομική ἔννοια.

Οἱ Ὀθωμανοί εἶχαν ἀποδεχθεῖ αὐτό τό προνομιακό καθεστῶς τῆς Ραγούζας, ἐπειδή κέρδισαν σέ ἀντάλλαγμα τίς οικονομικές ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στήν αὐτοκρατορία. Ἀποκτοῦσαν ἐπίσης διέξοδο πρὸς τήν Ἀδριατική θάλασσα καί μία ἀξιόπιστη παραγωγική μονάδα γιά τίς ἀναγκαῖες εἰσαγωγές καί τά εἶδη πολυτελείας.

Γιά νά διευκολύνουν μάλιστα αὐτή τήν εἰσροή ἀγαθῶν, οἱ Ὀθωμανοί ἔδωσαν στήν πόλη τῆς Ραγούζας «τό πιό εὐνοοῦμένο καθεστῶς γιά τό κράτος», μέ τήν πιό αὐστηρή ἔννοια τῶν λέξεων αὐτῶν. Γιά ἀγαθὰ πού ἐπρόκειτο νά ἐξαχθοῦν μέσα ἀπό τήν ὀθωμανική ἐπικράτεια ἕνας ἔμπορος τῆς Ραγούζας πλήρωνε 2% φόρο, ὅπως καί κάθε ἄλλος πού ἀσχολοῦνταν μέ τό ἐμπόριο, εἴτε ἦταν ὀθωμανός ὑπήκοος εἴτε ξένος ἔμπορος. Τό «πιό εὐνοοῦμένο» ὁμως καθεστῶς ἐκφράστηκε μέσα στό σύστημα δασμολόγησης πού ἴσχυε γιά τίς εἰσαγωγές. Οἱ ἔμποροι τῆς Ραγούζας πλήρωναν 5% φόρο γιά τά προϊόντα πού πουλοῦσαν στήν Κωνσταντινούπολη, τήν Ἀδριανούπολη

Nauka, 1952 - Vuk Vinaver, Dubrovnik i Turska u XVII veku [Ντουμπρόβνικ καί Τουρκία στή διάρκεια τοῦ 14ου καί 15ου αἰώνα], Βελιγράδι: Srpska Akademia Nauka, 1960· Vuk Vinaver, Dubrovnik i Turska u XVIII veku [Ντουμπρόβνικ καί Τουρκία στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα], Βελιγράδι: Srpska Akademia Nauka, 1960· καί Nikolaas H. Biegan, The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the state archives of Dubrovnik, The Hague-Paris: Mouton 1967).

44. Βλ. Biegan N., Turco-Ragusan relationship, σ. 26.

καί τήν Προύσα, ἀλλά μονάχα ἓνα 2% φόρο γιά τά προϊόντα πού μετέφεραν σίς ὑπόλοιπες ἀγορές τῆς αὐτοκρατορίας.⁴⁵

Ἐξασφαλίζοντας, λοιπόν, ἡ Ραγούζα ἓνα εἰδικό καθεστώς αὐτοδιοίκησης καί μιά σειρά ἐμπορικῶν προνομίων ἀπό τούς Τούρκους καί ὄντως σέ μιά θέση «κλειδί» γιά τήν ἐπικοινωνία Ἀνατολῆς καί Δύσης, κατόρθωσε νά γίνει ἓνα ἀπό τά πιό ἀξιόλογα ἐμπορικά κέντρα τῶν Βαλκανίων, ἐνῶ οἱ Ραγουζαῖοι ὑπῆρξαν ἀπό τούς λίγους Βαλκάνιους ἐμπόρους πού παρακολούθησαν ἀπό κοντᾶ τήν ἐξέλιξη τήν ὁποία εἶχαν στή Δύση τά ἐπαγγέλματά τους.⁴⁶

Ἡ Ἄρτα ἀποτελέσσει καί σ' αὐτή τήν περίοδο ἓνα νευραλγικό σημεῖο στό ἐμπορικό δίκτυο τῆς Ραγούζας. Παρά τήν κατάκτηση τῆς πόλης ἀπό τούς Τούρκους ἡ Ραγούζα ἐξακολουθοῦσε νά ἔχει ἔντονες ἐμπορικές συναλλαγές μέ τήν περιοχή, κυρίως τή μεταβυζαντινή περίοδο (15ος-16ος αἰ.),⁴⁷ καθώς καλλιέργησε, ἓνα φιλικό κλίμα μέ τούς Τούρκους καί ἐξασφάλισε, ὅπως εἶδαμε, ἀρκετά ἐμπορικά προνόμια στό Βαλκανικό χῶρο.⁴⁸ Ὑπῆρχαν μάλιστα Ραγουζαῖοι ἔμποροι πού διακινοῦνταν ἀποκλειστικά σ' αὐτή τήν περιοχή, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ κατὰ κάποιον τρόπο μόνιμα. Ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι στήν Ἄρτα τό Β' μισό τοῦ 15ου αἰ. βρισκόνται ἐγκατεστημένοι καί δύο δαλματικοί ἐμπορικοί οἴκοι: τοῦ Marin Cucetic καί τοῦ Georges Miovanovic.⁴⁹

Γιά τήν Ραγούζα καί σ' αὐτήν τήν περίοδο τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν διατηρεῖ τήν πρώτη θέση στήν περιοχή. Εἰδικά τόν 16ο αἰ. ἡ αὔξηση τῶν τιμῶν τοῦ σίτου λόγω τῆς μεγάλης ζήτησης σίς ἀγορές τῆς Εὐρώπης ὑποκινεῖ τήν ἐπέκταση τῶν καλλιιεργειῶν καί κατὰ συνέπεια τήν αὔξηση τῶν ἐξαγωγῶν τῶν δημητριακῶν. Σύμφωνα μέ ἀρχειακά δεδομένα τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Ραγουζαίικων πλοίων, πού μετέφεραν σιτηρά σίς ἀγορές τῆς Δύσης, προέρχονταν ἀπό τήν Ἄρτα καί τά λιμάνια τοῦ Ἀμβρακικοῦ.⁵⁰ Οἱ Ραγουζαῖοι ἐπωφελοῦνταν ἐπίσης στήν περιοχή τῆς Ἄρτας, τό ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ, τοῦ μαλλιοῦ, τοῦ κεραιοῦ, τοῦ λίνου, τοῦ κεχριοῦ, τῶν βαφικῶν

45. Βλ. Sugar P. Νοτιοανατολική Εὐρώπη, τ. 2, σ. 124-130. Biegan N., Turco-Ragusan relationship, σ. 34.

46. Ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιά τό ἐμπόριο καθώς καί γιά τήν ἱστορία τῆς Ραγούζας μποροῦν νά ἀποταθῶν στήν ἐξαιρετική μελέτη τοῦ Francis W. Carter, Dubrovnik (Ragusa), A Classic City-state, London and N. York: Seminar Press 1972. Τό ἔργο αὐτό περιέχει ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος πληροφορίες σχετικά μέ τό ἐμπόριο, τίς τιμές, τίς διακυμάνσεις τῶν νομισματικῶν ἀξιών καί τή σπουδαιότητα διαφόρων εἰδῶν φυσικῆς παραγωγῆς γιά τό συνολικό ἐμπόριο ἀνάμεσα στήν περιοχή τοῦ Ντουμπρόβνικ καί τόν ὑπόλοιπο Βαλκανικό χῶρο. Ἐπίσης βλ. T. Stoianovich, Βαλκάνιος ἔμπορος, σ. 289-294.

47. Βλ. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse) σ. 52.

48. Κατάστιχο τῶν ἀρχείων τῆς Ραγούζας ἀναφέρει σχετικά: «Ὁδηγία πού δόθηκε στους Ραγουζαίους πρέσβεις πού ἦταν κοντά στόν Τούρκο Σουλτάνο. Θά προσπαθήσουν νά πετύχουν ἀτέλειες γιά τό ἐμπόριο τῆς Ραγούζας στή Σερβία, στή Ρουμανία, στήν Ἀνατολή, στή Βοσνία, στή Βουλγαρία, στή Βλαχία, στή Κωνσταντινούπολη καί σέ ἄλλες περιοχές τοῦ Σουλτάνου καί τῶν ἐξαρτωμένων του. Σέ περίπτωση πού ἔφταναν σέ μιά συμφωνία, ὁ Σουλτάνος θά ὀφείλει νά τοῦς κάνει νά συντάξουν τρεῖς χάρτες προνομίων, τόν ἓνα στά τουρκικά, τό δεύτερο στά ἑλληνικά καί τόν τρίτο στά σλάβικα καί νά γράψουν γι' αὐτό τό θέμα στόν Βασιλιά τῆς Βοσνίας, στόν Herceg Stjepan καί στους “valiosi” τῆς Ἄρτας. Γιά τήν ἀπόκτηση αὐτῶν τῶν προνομίων οἱ πρέσβεις μποροῦν νά ξοδέψουν μέχρι καί 50 δονκάτα καί νά φέρουν δῶρα (ἀργυρούς δίσκους) γιά τόν Σουλτάνο καί γιά τά σημαντικά πρόσωπα τῆς ὀθωμανικῆς αἰλῆς καί κυρίως γιά τόν Mahmud Andjelovic». Βλ. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse), Deuxieme Partie, Regestes ἀρ. 1364, σελ. 398.

49. Βλ. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse), Deuxieme Partie, Regestes ἀρ. 1343 καί 1391, σελ. 394, 402.

50. Βλ. Tadic J., Τό λιμάνι τῆς Ραγούζας, σ. 416.

ύλων, τῶν δερμάτων καί κυρίως τοῦ βαμβακιοῦ πού λόγω τῆς ἀστάθειας τῶν τιμῶν ἦταν περιζήτητο στίς ἀγορές τῆς Εὐρώπης.⁵¹

Ἐπιπλέον στό ἐμπόριο τῶν ὑφασμάτων πρωτοστατοῦν καί πάλι οἱ Ραγουζαῖοι.⁵² Ἦδη ἀπό τόν 15ο αἰ. οἱ ἔμποροι τῆς Τοσκάνης μεταφέρουν στήν περιοχή μαζί μέ τά δικά τους ὑφάσματα καί χρωματιστά ὑφάσματα τῆς Ραγούζας. Κατά τόν 16ο αἰ. οἱ Ραγουζαῖοι ἐπωφελοῦμενοι τόν ἀνταγωνισμό τῶν Βενετῶν πρὸς τοὺς ἐμπόρους τοῦ Βορρᾶ μεταφέρουν στήν περιοχή βενετικά ἀλλά καί ἀγγλικά καί ἰταλικά ὑφάσματα.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι πολλές φορές ἐλλεῖπει νομισμάτων πού σπάνια ἀναφέρονται στίς δικαιπραξίες τό ὑφασμα ἀποτελεῖ τό κύριο ἀνταλλακτικό εἶδος καί ἀκολουθεῖ τό σαποῦνι. Ὁ ἀνταλλακτικός τρόπος ἐμπορίου πού συχνά προβλέπεται ἀπό τά συμβόλαια παρουσιάζεται σέ ἀλληλοδιάδοχες φάσεις. Τά ὑφάσματα μεταφέρονται ἀπό τήν Ραγούζα στήν Ἄρτα ὅπου ἀγοράζονται ἢ ἀνταλλάσσονται μέ ἄλλα ἐμπορεύματα πού μέ τή σειρά τους μεταφέρονται στήν Αὐλώνα ἢ σέ ἄλλες πόλεις ὅπου ἐπακολουθεῖ νέα ἀνταλλαγή.⁵³

Σ' αὐτή τήν περίοδο, πρέπει νά τονιστεῖ, ὅτι ἡ ἀγορά τῆς Ἄρτας γίνεται ἐπίκεντρο καί πάλι τοῦ ἀνταγωνισμοῦ Ραγούζας-Βενετίας. Τό ἐμπόριο τῶν Ραγουζαίων, κυρίως τῶν δημητριακῶν καί τῶν ὑφασμάτων, ὑποβλέπουν ἔντονα οἱ Βενετοί.⁵⁴ Ὑπάρχουν μαρτυρίες ὅτι πλοῖα Ραγουζαίων πού μετέφεραν σιτηρά ἀπό τήν Ἄρτα κατά τόν 15ο αἰ., ἔπεφταν συχνά θύματα πειρατικῶν ἐπιδρομῶν Βενετῶν ὑπηκόων ἀπό τό Κάπταρο γεγονός πού προκαλοῦσε τίς διαμαρτυρίες τοῦ Συμβουλίου τῆς Ραγούζας στή Βενετία. Ἀναφέρονται ἀκόμη καί δημεύσεις φορτίων Ραγουζαίων ἐμπόρων πρὸς Ἄρτα ἀπό τό Βάϊλο στήν Κέρκυρα.⁵⁵ Ἀκόμη οἱ πρόξενοι τῶν Ραγουζαίων πού ὑπῆρχαν στήν Ἄρτα καί αὐτήν τήν περίοδο φρόντιζαν ὥστε πολλά ἐμπορεύματα τῆς περιοχῆς νά μεταφέρονται στίς ἀγορές τῆς Δύσης μέ ραγουζαῖικα πλοῖα προσπαθώντας ἔτσι νά κερδίσουν τά πρωτεῖα τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου ἀπό τή Βενετία. Ἦδη κατά τόν 15ο μέχρι καί τά μέσα τοῦ 16ου αἰ. τά ραγουζαῖικα πλοῖα κυριαρχοῦσαν σχεδόν σέ ὅλα τά λιμάνια τῆς Μεσογείου ἀσχολούμενα μέ τό διαμετακομιστικό ἐμπόριο.⁵⁶

Εἶναι προφανές ὅτι τό ἐμπορικό ἀνοιγμα τῆς Ἄρτας πρὸς τήν Ἀδριατική συντελεῖται κάτω ἀπό τίς συνθήκες πού προαναφέρθηκαν καί δημιούργησε τάσεις μέ ἐμπορική συνέχεια.

51. Βλ. Tadic J., *La Grece et la Dalmatie au XVIe siecle*, «Balkan studies» τ. 5 (1964), σ. 3-7. F. Carter, *The commerce of the Dubrovnic Republic 1500-1700*, *The Economic History Review*, τ. XXIV (1971), σ. 376-378, 380, 401. Ἐπίσης βλ. B. Krekic, *Dubrovnic (Raguse)*, *Deuxieme Partie*, *Regestes*, ἀρ. 1191, 1242, 1244, 1250, 1295, 1305, 1343, 1391, 1397, 1402, 1404.

52. Βλ. B. Krekic, *Dubrovnic (Raguse)*, *Deuxieme Partie*, *Regestes*, ἀρ. 1152, 1191, 1237, 1247, 1254, 1255, 1256, 1309, 1338, 1387.

53. Βλ. Tadic J., *La Grece et la Dalmatie au XVIe siecle*, «Balkan Studies» τ. 5 (1964), σ. 5. A. Ducellier, *Aux frontieres de la Romanie*, σ. 122-123.

54. Γιά τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν καί τοὺς ἀνταγωνισμούς Ραγούζας-Βενετίας βλ. Aymard Maurice, *Venice*, Paris 1966.

55. Βλ. B. Krekic, *Dubrovnic (Raguse)*, *Deuxieme Partie*, *Regestes*, ἀρ. 1261, 1330, 1338.

56. Γιά τό λιμάνι καί τόν τύπο карабиῶν τῆς Ραγούζας βλ. τήν ἀνακοίνωση τοῦ J. Tadic, *Τό λιμάνι τῆς Ραγούζας*, στό «Μέλισσα» Ἀθήνα 1979.

2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Τό Ἑλληνικό ἐμπόριο δέ σταμάτησε ποτέ στήν περιοχή τήν περίοδο αὐτή ἀκόμα καί στά χρόνια πού ἀκολούθησαν τήν κατάκτηση τῆς πόλης. Οἱ ἔντονοι ἐμπορικοί ἀνταγωνισμοί, πού ὑπῆρξαν ἀπό τά Βυζαντινά ἀκόμη χρόνια, τῶν Βενετῶν μέ τίς ἄλλες ἰταλικές πόλεις καί τή Ραγούζα στήν περιοχή ὑποκίνησαν τό μοχλό τοῦ ἐμπορίου στό ὅποιο οἱ Ἕλληνες δέν ἔμειναν ἀμέτοχοι. Τά σμήνη τῶν ξένων ἐμπόρων δέν ἐκτόπισαν μέ τίς δραστηριότητές τους τούς Ἕλληνες πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου θά ἀρχίσουν νά ἐλέγχουν καταστάσεις. Παρωθητικό ἐπίσης στοιχεῖο στήν ἐπέκταση τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων ἀποτελέσσει καί ἡ ἀδυναμία πού παρουσιάζει σταδιακά ἡ Βενετία νά μονοπωλεῖ τό ἐμπόριο τῆς Ἀδριατικῆς. Ἔτσι σιγά-σιγά οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἀναλαμβάνουν πρωτοβουλίες μέ ἀποτέλεσμα νά ἐνσωματωθῶν σταδιακά στό μεγάλο διαμετακομιστικό ἐμπόριο πού διενεργεῖται στήν περιοχή. Ἐπίσης ἡ ἐνοποίηση τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου καί τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ὑπό τήν ὀθωμανική ἐξουσία μέ τή σχετική εἰρήνη πού ἐπακολούθησε ἔδωσε τή δυνατότητα σέ κατοίκους τῆς περιοχῆς νά ἀναπτύξουν τίς ἐμπορικές δραστηριότητές τους σέ μεγάλα κέντρα τῶν Βαλκανίων καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.⁵⁷

Ἀπό τούς Ἕλληνες ἐμπόρους τῆς περιοχῆς ἕνας μικρός ἀριθμός ἀρχικά ἀσχολεῖται μέ τό χονδρεμπόριο ἐνῶ ἄλλοι εἶναι ἐμπορομεσίτες στά λιμάνια τῆς περιοχῆς. Μία ἄλλη κατηγορία ἀποτελοῦν οἱ μικροί ἐμπορευόμενοι τῶν τοπικῶν ἀγορῶν, στό βαθμό, φυσικά, πού ἔχουν ἀπαγκιστρωθεῖ ἐντελῶς ἀπό τή γεωργία. Ἡ κατηγορία αὐτή δέν ξεφεύγει ἀπό παραδοσιακές μορφές μεσολάβησης. Ἐπιδίωξη τῶν στοιχείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἡ πραγματοποίηση ἑνός ἱκανοποιητικοῦ εἰσοδήματος γιά τήν κάλυψη βιοτικῶν ἀναγκῶν, δέν περνᾶνε ὅμως στή φάση μιᾶς ἐπιδίωξης τοῦ κέρδους ὡς κέρδους γιά ἐπένδυση.

Παράλληλα ἕνα τμήμα τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου πέρα ἀπό τή δράση τους στό πλευρό ἄλλων δυνάμεων,⁵⁸ ἀρχίζει νά δημιουργεῖ, μέ ἀργούς ρυθμούς φυσικά, μία αὐτόνομη ἑλληνική παρουσία στόν τομέα τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας ἀπό τόν 16ο αἰ. Στήν ἀρχή οἱ Ἕλληνες ναυτικοί τῆς περιοχῆς ἦταν ἀπλοί ψαράδες πού μέ αὐτοσχέδια μικρά καράβια τους περιορίζονταν σέ μικρῆς ἐμβέλειας ταξίδια μέσα στόν Ἀμβρακικό κόλπο καί στό Ἴόνιο πέλαγος προσέχοντας νά μήν ἀπομακρύνονται ἀπό τήν καθησυχαστική παρουσία τῶν ἀκτῶν. Ἡ ἀκτοπλοῖα ἦταν πραγματικά τήν ἐποχή αὐτή ὁ πιό ἀσφαλής τρόπος ναυσιπλοΐας, ἀλλά τά ταξίδια τους ἀρχισαν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου νά μήν εἶναι μόνο κοντινά, οὔτε στόχο νά ἔχουν μόνο τό ψάρεμα. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς καί γενικότερα τῆς Ἠπείρου δέ σταμάτησαν ποτέ (παρά τίς πολιτικές ἀλλαγές) νά συναλλάσσονται μέ τά ἀντικρινά Ἴονια νησιά καί περισσότερο μέ τήν Κέρκυρα, πού ἦταν πρωτεύουσα κατά κάποιον τρόπο τῶν βενετικῶν κτήσεις. Ἀπό τή Σαλαῶρα, τήν Κόπραινα, τή Σαγαδάδα, τήν Πάργα, τά λιμανάκια τῆς ἀκτῆς μέχρι τήν Πρέβεζα οἱ Ἠπειρώτες μέ σκιράτσα, γρίπους ἢ μπριγκαντίνια ἐμπορεύονται μέ τά Ἴονια νησιά καί φθάνουν ὡς τίς ἀκτές τῆς ἀπέ-

57. Βλ. Traian Stoianovich, Βαλκάνιος ἔμπορος, σ. 290.

58. Βλ. Παναγιωτοπούλου Κ. Ναυτικοί, σ. 284-285. Κ. Δ. Μέρτζιου, Τό ἐν Βενετία κρατικόν Ἀρχεῖο, σ. 46.

ναντι Ἰταλίας.⁵⁹ Ἐνα δείγμα τῆς ἰκανότητος τῶν ἐμπόρων τῆς Ἠπειροῦ μᾶς δίνει ἀρχεῖακό ἔγγραφο ἀπό τό ὁποῖο πληροφοροῦμαστε ὅτι Ἠπειρώτες ἔμποροι στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. φθάνουν μέχρι τή Βενετία καί ἐμφανίζονται οἱ ἴδιοι στή Γερουσία ὑποβάλλοντες παράπονα γιατί οἱ ἐνοικιαστές τοῦ Τελωνείου στήν Κέρκυρα τοὺς ἐκμεταλλεύονταν καί τοὺς ὑποχρέωναν νά πληρώνουν «ὑπερημερίας» μέ βάση τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἦταν γιά διαμετακόμιση καί τά ὁποῖα ἐναποθήκευαν ἐκεῖ προσωρινά, περιμένοντας πλοῖο νά τά φορτώσουν γιά τή Βενετία. Τελικά ἡ δραστήρια αὐτή κίνηση τῶν ἐμπόρων εἶχε αἴσιο τέλος καθώς ἡ Γερουσία ἐξέδωσε διάταγμα πού ρύθμιζε τό θέμα.⁶⁰ Μία εἰκόνα ἐπίσης τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν Ἰστροφίας καί Κέρκυρας μᾶς δίνει μιᾶ εἰδηση πού στέλνει ὁ Ἐνετός διοικητής τῆς Κέρκυρας στήν Κεντρική Ἀρχή στή Βενετία τήν 8η Αὐγούστου 1626 καί ἡ ὁποία ἀναφέρει: «Ἀπό τήν Ἰστροφίαν, Πρέβεζαν καί Λευκάδα καταφθάνουν κάθε μέρα σιτά-ρια ἐδῶ μέ βάρες καί εἶναι καλλιτέρας ποιότητος ἀπό τῆς Σαγιάδος».⁶¹ Ἀκόμη τό ἔτος 1530 μνημονεύονται δύο Ἰστροφίαι, ὁ Michali Arzirefodi Polo (Ἀργυροφεντόπουλος) καί ὁ Janni Lizardo (Λιτσάρδος), ἔμποροι πού βρίσκονται στήν Κέρκυρα.⁶² Ἐτοι ἄρχισε μιᾶ δραστηριότητα, περιορισμένη ἀλλά ἀξιοσημάντη γιά τήν σέ ἐμβριακή κατάσταση ἑλληνική θαλάσσια παρουσία, πού ἀποτελέσει πιθανώτατα τήν ἀφετηρία γιά τίς κατοπινές μεγαλύτερες ἑλληνικές ναυτικές ἐπιχειρήσεις.

Πρέπει πάντως νά τονίσουμε ὅτι οἱ ἀνταγωνιστικές δυνατότητες τοῦ Ἑλληνα ἐμπόρου τῆς περιοχῆς ἀπέναντι στό καλά ὀργανωμένο ξένο ἐμπόριο εἶναι αὐτή τήν περίοδο περιορισμένες. Καί αὐτό γιατί: πρῶτο, δέ χωράει καμία σύγκρισή του ἀπό ἄποψη διαθέσιμων κεφαλαίων κίνησης, δεύτερο, ὡς ὑπήκοος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπόκειται στούς περιορισμούς, στίς ἀναιδέειες καί πρὶν ἀπ' ὅλα, σέ φορολογικές ἐπιβαρύνσεις ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι σέ μεγάλο βαθμό ἀπαλλαγμένος ὁ δυτικοευρωπαϊός ἀνταγωνιστής του, καί τρίτο, γιατί ἡ «διαφάνεια» τῆς ἀγορᾶς εἶναι ἀσύλληπτα πῶς περιορισμένη γιά τόν Ἑλληνα ἔμπορο πού ὑποχρεωτικά κινεῖται στά δεδομένα καί τό πλαίσιο τῆς εὐρύτερης περιοχῆς του σέ σύγκριση μέ ἐκείνη τοῦ δυτικοῦ ἐμπορικοῦ «Οἴκου» μέ τίς διασυνδέσεις του σέ ὅλη τή Μεσόγειο.

Σημαντική οἰκονομική δραστηριότητα παράλληλα ἀναπτύσσονται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. Ἑλληνες ἔμποροι στόν Ἰταλικό χῶρο. Ἡ κάθε μελέτη πάντως γιά τήν οἰκονομική δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων ἔξω ἀπό τόν Ἑλλαδικό χῶρο σχετίζεται μέ τό γενικότερο θέμα τῶν ἑλληνικῶν παροικιῶν. Ὁ ρόλος τῶν παροικιῶν αὐτῶν, πού εἶχαν ἀποκλειστικά σχεδόν ἐμπορικό χαρακτήρα, ἐκφράζονταν κυρίως μέ μιᾶ διπλή συμμετοχή: συμμετεῖχαν στήν οἰκονομική δραστηριότητα τῆς χώρας πού τοὺς φιλοξενοῦσε καί προσαρμόζονταν σ' αὐτήν, ἐνῶ ταυτόχρονα συνέβαλαν στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου τῆς δικῆς τους χώρας, ἀπό ὅπου κατάγονταν. Ἐπομένως σωστά παρατηρήθηκε ὅτι ὡς πρὸς τό δεύτερο αὐτό μέρος τῆς δραστηριότητάς τους οἱ παροικίες ἦταν, ἀπό τόν 16ο ὡς τόν 19ο αἰ., παράγοντας προόδου, ἀφοῦ μέ τή συμμετοχή

59. Βλ. Πλουμίδης Γ., Ἡ Ἰστροφία καί ἡ Ἠπειρος.

60. Γιά τό διάταγμα τῆς Γερουσίας, βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Μικρός Ἑλληνομνημῶν, «Ἠπειρώτικη Ἔστια», τ. 8 (1959), σ. 470-471.

61. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Τό ἐν Βενετία κρατικόν ἀρχεῖον, σ. 42.

62. Βλ. Πλουμίδης Γ., Οἱ Βενετοκρατούμενες χῶρες, σ. 133.

τους στή διεξαγωγή τοῦ ἐμπορίου προωθοῦσαν τήν ἀνάπτυξη τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς καί, τελικά, διοχέτευαν στόν ἑλλαδικό χῶρο τίς ἀστικές σχέσεις στήν παραγωγή καί στίς ἀνταλλαγές. Ἡ ἐμπορική τους δραστηριότητα δηλαδή στόν ἑλλαδικό χῶρο σχετιζόταν μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τή μεταβολή στίς παραγωγικές σχέσεις.⁶³

Ἦδη ἀπό τόν 16ο αἰ. μαρτυρεῖται ἡ παρουσία Ἑλλήνων ἐμπόρων ἀπό τήν Ἄρτα στή Βενετία πού σάν κέντρο διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου αὐτή τήν ἐποχή εἶναι ὁ ἀναπόφευκτος πόλος ἔλξης τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων.⁶⁴ Στά κατάστιχα τῆς Ἑλληνικῆς ἀδελφότητος τῆς Βενετίας πού ιδρύθηκε τό 1498 μνημονεύονται ὁ Costa Buro 1567,⁶⁵ «Nicolo dall’Arta tiraoro» (χρυσοχόος) στά 1501, ὁ «Nicollo dall’Arta marangon» (μαραγκός) 1502, ὁ «Zorzi dall’Arta» 1504, ὁ «Zuanne dall’Arta» 1500-1509.⁶⁶

Στά 1510 Ἡπειρώτες ἔμποροι ἀπό τήν Ἄρτα, τήν Πρέβεζα καί τά Γιάννενα ζητοῦν τήν προστασία τῶν Βενετικῶν Ἀρχῶν.⁶⁷ Ἀκόμη στό μητρώο τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νικολᾶου τῆς Βενετίας μνημονεύονται οἱ Ἀρτινοί: Andrea Cottoni da Arta 1674, Dimitri leondiki – Arta 1644-1652, Filippo Progono 1575, Paolo Macrigneni dall’Arta 1564, Paolo Cottoni 1668-73, Stini dall’Arta 1574, Tommaso Cottoni (Arta) 1678-1681, Zorzi (Γεώργιος) Cottoni dall’Arta 1631-1650.⁶⁸ Ἐπίσης ἀξιόλογο μέλος τῆς ἀδελφότητος τῆς Βενετίας ὑπῆρξε ὁ Σταμάτης Παντῆς πού κατάγονταν ἀπό τήν Ἄρτα, εἶχε ὅμως γεννηθεῖ στήν Κέρκυρα, ὅπου ἔζησε καί πλούτισε. Εἶχε πλοῖα χωρητικότητας ἀπό 400 καί περισσότερες botti, πού εἶχε ναυπηγήσει μέ δικά του χρήματα στή Κέρκυρα καί ἀλλοῦ. Μέ αὐτά τροφοδότησε τό 1537 ἔθελοντικά μέ ζωοτροφές τό Βενετικό Στόλο.

Οἱ περισσότεροι Ἑλληνες ἔμποροι τῆς Βενετίας τά χρόνια αὐτά ἐργάζονται μέ «συντροφίες» (Colleganze). Οἱ συμβαλλόμενοι θέτουν ἀπό κοινοῦ τά κεφάλαια ἢ ὁ ἕνας προσφέρει τό κεφάλαιο καί ὁ ἄλλος τήν ἐργασία καί μοιράζονται κατόπιν τά κέρδη. Ξεχωριστή περίπτωση εἶναι τά ναυτοδάνεια. Δημιουργεῖται ἕνα εἶδος εταιρείας, στήν ὁποία μετέχουν μικροκεφαλαιούχοι πού δανεῖζουν τόν ἔμπορο, πού ὄχι σπάνια εἶναι καί ὁ πλοιοκτήτης, καί ἀπό τά κέρδη τῶν πωλήσεων παίρνει ὁ καθένας τά ποσοστά του. Ἀπό τούς ἐμπόρους αὐτούς θά ξεπηδήσει ἡ νέα ἀστική ἑλληνική τάξη, καί τό πρῶτο κεφάλαιο σέ ἑλληνικά χέρια ὀφείλει τή γέννησή του περισσότερο στίς συναλλαγές μέ πληθυσμούς διαφορετικοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου, πράγμα πού ἀποφέρει ὑψηλά κέρδη.⁶⁹

Οἱ ἔμποροι μέλη τῆς Ἀδελφότητος ἄν κρίνουμε ἀπό ἀπόφαση τοῦ 1546, ἔμπο-

63. Γιά τόν παροικιακό Ἑλληνισμό καί τόν ἀκριβή ρόλο τους βλ. Β. Ι. Φίλια, Κοινωνία καί ἐξουσία στήν Ἑλλάδα, σ. 50-51.

64. Βιβλιογραφία γιά τόν Ἑλληνισμό τῆς Βενετίας. Βλ. Μ. Ι. Μανούσκα, Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας, Μέρος Α', Γενικά, «Θησαυρίσματα» τ. 10 (1973), σ. 7-87 καί Συμπλήρωμα τ. 17 (1980), σ. 7-21.

65. Βλ. Λιάτα Ε., Μνεῖες, σ. 217.

66. Βλ. Πάρδου Α., Κατάλογος, σ. 325, 362-363, 382, 385.

67. Βλ. Πλουμίδης Γ., Ἡ Ἄρτα καί ἡ Ἡπειρος.

68. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Τό ἐν Βενετία Ἡπειρωτικόν Ἀρχεῖον, σ. 239-243.

69. Βλ. Μαυροειδή Φ., Συμβολή, σ. 132, 117-119.

ρεύονται τὰ πάντα. Στήν απόφαση αυτή αναφέρονται ύφασματα, δέρματα, κρασιά, σιτηρά και δημητριακά, μαλλί, λάδι, βαμβάκι, άποικιακά και διάφορα άλλα τρόφιμα.

Έκτός τής Βενετίας μεγάλη έμπορική σημασία αποκτά τόν 15^ο αϊ. τό λιμάνι τής Άγκώνας, όπου σημαντική ανάπτυξη και διεύρυνση παρατηρείται αυτή τήν περίοδο στήν έλληνική κοινότητα τής πόλεως. Αυτό οφείλεται βέβαια στίς συχνές ή ομαδικές μετακινήσεις τών Έλλήνων από τήν τουρκοκρατούμενη Έλληνική Χερσόνησο πρός τήν έλεύθερη ίταλική τήν εποχή αυτή. Τό 1514 μάλιστα αναφέρεται ότι ο Δημήτριος Καλογήρου (Calorigi) από τά Ίωάννινα πετυχαίνει μείωση τών δασμών για τούς έμπόρους τής Άρτας, τών Ίωαννίνων και τής Αυλώνας. Τό «Palatio della farina» τής πόλης μεταβλήθηκε σέ Fondako ή αποθήκη και σέ τόπο διαμονής για πολλούς «mercanti Turchi et alti Maumetani» πού προμήθευαν τήν Ίταλία μέ σιτηρά και άλλα είδη.⁷⁰ Τήν ίδια εποχή έμποροι τών ίδιων περιοχών κατορθώνουν νά πετύχουν τή συμμετοχή τους στό πανηγύρι του Ρεκανάτι και εΐναι γνωστό ότι στά πανηγύρια του Lanziano και του Recanati Έλληνες, Τουρκοί και Πέρσες έμποροι άπειλοΰσαν τή Βενετική υπεροχή στή διακίνηση του έμπορίου τής Άνατολής.⁷¹ Επίσης έλληνική οικονομική παρουσία έχουμε στό Λιόβorno, τήν Τεργέστη και σέ άλλα λιμάνια τών δυτικων άκτων τής Μεσογείου.

Ουσιαστική άκόμη υπήρξε αυτήν τήν περίοδο ή παρουσία Ήπειρωτών έμπόρων στήν Κεντρική Εύρώπη και κυρίως στήν Αΰστρία και τήν Ούγγαρία.⁷² Ίδιαίτερα για τόν 16ο αϊ., όταν τό ρεύμα τών Ήπειρωτών πρός τίς αΰστροουγγρικές χώρες υπήρξε άκόμη μικρό και αδύναμο, μεγαλύτερες διαστάσεις γνώρισε τό φαινόμενο τών αποδήμων τών Ήπειρωτών σέ χωριά και πόλεις τής ούγγρικης περιοχής τής Τρανσυλβανίας, στό Sibiu, στό Brasov, στό Cluj, στό Arad και άλλα. Ήπειρώτες έμποροι από τά Γιάννενα, τήν Άρτα, τή Μοσχόπολη και τήν Κοριτσά ανέπτυξαν σοβαρή οικονομική δράση στά μέρη αυτά, έχοντας ένα μέρος του έμπορίου στα χέρια τους. Άργότερα, κατά τόν 17ο αϊ. οι Έλληνες έμποροι οργανώθηκαν συστηματικότερα και συγκρότησαν τήν «Άνατολική Κομπανία» τής Τρανσυλβανίας (Sibiu and Brasov), πού εΐναι ένα είδος έμπορικής ένωσης, πού άποτελείται κατά κανόνα από μικρές επιχειρήσεις τοπικού έμπορίου ή πού περιορίζεται κυρίως στό έμπόριο τής ξηράς.

Άπό τόν 15ο αϊ. λοιπόν ή Άρτα και ή περιοχή της δέν άποτελεΐ μόνο τήν πλούσια αγορά όπου ξένοι έμποροι βρίσκουν τά ενδιαφέροντα γι' αυτούς προϊόντα αλλά και μία πόλη απ' όπου άνοίγονται σύνθετοι έμπορικοί δρόμοι.

70. Βλ. Traian Stoianovich, Βαλκάνιος έμπορος, 290. Πλουμίδης Γ., Οι Βενετοκρατούμενες χώρες, σ. 112.

71. Βλ. Α. Ζαχαριάδου, παραγωγή και έμπόριο, σ. 93. Ξηρουχάκη Α., Τό έμπόριον τής Βενετίας, σ. 45-46, 248. Για τά χαρακτηριστικά τής πανηγύρεως του Lanziano και τήν οργάνωση τών έμπόρων βλ. Marciani Cottaro, Letters de change aux foires de Lanciano au XVI siecle, Paris 1962, σ. 3-4.

72. Σχετικά βλ. Odon Funes, Οι Έλληνες τής Ούγγαρίας, Θεσσαλονίκη 1965. Σ. Δ. Λουκάτου, Ό πολιτικός βίος τών Έλλήνων τής Βιέννης κατά τήν Τουρκοκρατίαν και τά Αΰτοκρατορικά πρός αυτούς πρόνομια, Άθήνα 1961. Σ. Ι. Παπαδόπουλος, Οι Έλληνικές κοινότητες τής Ούγγαρίας και ή συμβολή τους στήν Οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη τής Βόρειας Ελλάδας κατά τήν περίοδο τής Τουρκοκρατίας, «Δαδώνη» τ. 18 (1989), σ. 93-103. Σ. Π. Λάμπρου, Σελίδες εκ τής Ιστορίας του έν Ούγγαρία και Αΰστρία Μακεδονικού Έλληνισμού, «Νέος Έλληνομνήμων» τ. 8 (1911), σ. 257-300. Α. Ε. Βακαλόπουλου, τ. 2, σ. 466-476.